

EŞDİZİM SÖZLÜKLERİNİN ÖNEMİ

Arap grameri açısından telazümün çeşitleri üzerinde duran Amâyire, ayrılmazlık duruma göre telazümü ayrılan ve ayrılmayan olarak ikiye ayırır. Fiil – Fail-Meful sıralamasına sahip cümle yapısında ögeler arasında bazen yer değiştirme olabilir. Bunu ayrılabilen telazüm olarak adlandırır. İsim tamlaması, sıfat tamlaması, sıra cümlesi gibi yapılarda ise sıralama kesinlikle değişmez.¹ Morton Benson ve Evelyn Benson, İngilizcede eşdizimleri gramatik (grammatical collocatons) ve sözcüksel (lexical collocations) olarak ikiye ayırır. Gramatik yapılı eşdizimler fiil ve isimlerin yanısıra edatlı kullanımları da içerir. Sözcüksel yapılarda isim, fiil, sıfat olmakla beraber edatlı ve ing’li kullanımlar yoktur.² Arapça açısından cümle ve şibh cümle yapısında kalıplar gramatik yapılı eşdizimler; sıfat tamlaması, isim tamlaması gibi yapılar sözcüksel yapılar olarak adlandırılabilir. Arapçadaki eşdizimler daha çok sözcüksel türdedir.

Arapça eşdizim açısından zengin bir dildir. Örneğin İngilizcede *bright* (parlak) sözcüğüyle oluşan eşdizimlerin Arapça karşılıkları şöyledir; *bright face-parlak çehre* (وجه وضاء), *bright future –parlak gelecek* (مستقبل زاهر), *bright idea – parlak düşünce* (فكرة براقية), *bright light –parlak ışık* (نور وضاء), *bright sky – açık hava* (سماء صافية), *bright sun –güneşli* (سمش مشقة / ساطعة), *bright victory – parlak zafer* (انتصار باهر), *bright voice – net ses* (صوت رخيم / عذبي). İngilizce *bright* sözcüğüyle oluşturulan kelime birlikteliklerinin karşılıkları Arapçada daha zengin ifade edildiği görülmektedir. Dile zamanla yeni eşdizimler eklenirken daha önce kullanılan bazı eşdizimler unutulabilir. Böyle olmakla birlikte bazı ifadeler uzun zaman varlığını korumaktadır. Bu da kullanılan ifadenin gücü ve toplumun dile etkisinin bir sonucudur.

Firth’e göre, düzenli birliktelik/eşdizim adını verdiği bu birlikte oluş, bir kelimenin anlamının sadece bir kısmını oluşturmaktadır. Anlam durum bağlamının yanı sıra diğer tüm analiz düzeylerinde de bulunacaktır. Firth toplam dağılım ile değil, daha açık ve daha ilginç olan birlikte vuku bulma şeklindeki dağılım ile –onun kendi deyimiyle “kelimelerin karşılıklı beklentileri’yle” – ilgilenmektedir. Çoğu zaman biz, kelimelerin dilsel bağlamlarına bakmak suretiyle farklı anlamlar arasında ayırım

¹ Halîl Ahmed ‘Amâyira, *fî Nahvi’l –Luga ve Terâkibi (Menhec ve Tatbîk, ‘Alemlü’l – Marife, Cidde, s.198-202.*

²Morton Benson ve Evelyn Benson, *The BBI Combinatory of English, a Guide to Word Combinations*, John Benjamins Publishing Company, Philadelphia, 2009, s.13.

yapabilmekteyiz. Örneğin Nida, *chair* kelimesinin aşağıdaki farklı kullanımlarını ele alıp tartışır:

- 1) bir sandelyeye oturdu (*sat in a chair*)
- 2) bebeğin mama imkemesi (*high chair*)
- 3) felsefe bölüm başkanı (*chair of philosophy*)
- 4) üniversitede bir kürsüyü kabul etti (*university chair*)
- 5) oturum başkanı (*chairman of meeting*)
- 6) oturum başkanlık edecek (*will chair the meeting*)
- 7) elektrikli sandelye (*the electric chair*)
- 8) elektrikli sandelyeye mahkum edildi (*condemned to the chair*)

Bunlar, kelimenin dört farklı anlamını veren cümle çiftleridir. Fakat bu, anlam farklılıklarını açıkladığı ölçüde, onları tespit edip yerleştiriyor değildir. Sözcükler, özellikle de büyük sözcükler, gayet haklı olarak bu tür bağlamsallaştırmaları oldukça iyi kullanırlar.

Ancak, (he ne kadar bazı dilbilimciler düzenli birliktelik terimini, birlikte bulunan kelimelerin anlamlarından tahmin edilemeyen türden düzenli birlikteliklerle sınırlandırmak istemişlerse de), kelimelerin anlamından tahmin edilebilen düzenli birliktelikler ile tahmin edilemeyen düzenli birliktelikler arasına ayırıcı net bir çizgi çekmeye kalkışmak yanlış olacaktır. Metinlerdeki düzenli birliktelik konusunda geniş çaplı araştırmalar yapılmıştır ve sonuçlar göstermektedir ki, düzenli birliktelikler hem tek tek kelimelerin anlamları tarafından hem de (daha az ölçüde olmakla birlikte) kelimelerin düzenli birliktelik konusunda âdet ve gelenekler tarafından belirlenmektedir.

Düzenli kelime birlikteliğiyle ilgili üç tür sınıflandırmayı görebilmekteyiz. İlk olarak, bunlardan bir kısmı tamamen söz konusu unsurun anlamı üzerine temellendirilir; tıpkı olası olmayan *yeşil inek* terimindeki gibi. İkinci olarak, bir kısmı ise söz sınıflandırılması üzerine temellendirilir – bir kelime, ortak bazı semantik özelliklere sahip olan bir kelime kümesi ile birlikte kullanılabilir. Bu durum, *pass away* (öldü) teriminin *rhododendron* (bir bitki türü) kelimesiyle, *pretty* (güzel) teriminin de

boy (erkek çocuk) kelimesiyle kullanılmasının niçin olanaksız olduğunu açıklamaktadır (pretty terimi bayanlara atıf yapan kelimelerle birlikte kullanılmaktadır). Üçüncü olarak bazı sınırlamalar, kelimenin en sıkı anlamında olmak üzere, düzenli birliktelik türündendirler; bunlar ne anlamı ne de söz sınıflandırmasını içerirler; örneğin *addled* (çürümek, kokuşmak, cılkı çıkmak) terimin daima *yumurta* ve *beyin* kelimeleriyle birlikte kullanılması, bu tür bir sınırlamadır. Kuşkusuz, tam sınır çizgisinde bulunan durumlar olabilecektir. *Rancid* (kokmuş, ekşimiş) teriminin, belli türden olan hayvansal ürünlerle birlikte kullanıldığı düşünülebilir –*tereyağı* ve *pastırmanın* belki de ortak bir yanı vardır. Fakat *rancid* terimi *peynir* ve *süt* ile niçin kullanılmasın ki?³

³ F.R. Palmer, *Semantik Yeni Bir Anlam Projesi*, çev.Ramazan Ertürk, Kitâbiyat, Ankara, 2001, s.113,115